

TÜRK FRANSIZ İLİŞKİLERİ

(1924-1930)

Ahmet ÖZGİRAY

A- Tarihi İlişkiler :

30 Ekim 1918' den önce Fransa'nın prestiji Osmanlı İmparatorluğu'nda hayli yüksekti. Bu sadece resim, müzik ve edebiyat alanında değil, pratik işlerde de böyle idi. Seçkin Türkler oğul ve kızlarını ya Türkiye'deki Fransız okullarına veya Fransa'daki üniversitelere göndermeyi alışkanlık haline getirmişlerdi. Türkçe'den sonra Fransızca, Osmanlı İmparatorluğu'nda ikinci lisan idi. Hatta "Osmanlı Devleti'ndeki Batı Kültürü Fransız kültürüydü denilse fazla mübalağa yapılmamış olur"(1). Bu aşırı avantajlar Fransızların Türklere karşı "arogant" davranışlarına yol açmıştır. Nitekim Avrupa'da Türkler hakkında uzun süre yaşayan olumsuz düşünceleri yaymada çok okunmuş iki kitap da rol oynamıştı. Bunlardan birincisi, Baron de Tott'un Anıları'dır. Tott'un üstünde önemle durduğu iki nokta vardı : Türkler körcesine kendilerine güvendikleri halde, son derece cehalet içinde bulunmuşlar ve bunu asla anlamamışlardır. Rusya seferine büyük bir fanatizm içinde katıldıklarını, ordularında disiplin, bilgi namına bir şey olmadığını; askerlerinin de başlarındaki devlet adamlarının da yağmacı ve hırsız olduklarını, yenilgi karşısında fatalizme sığındıklarını; en büyük düşmanlarının kendileri olduğunu; modern bilim ve tekniklerin değişmelerine karşın şimdiye kadar ilgisiz kaldıklarını, neticede yenilince şaşırıp kaldıklarını uzun uzun anlatır.

İkinci eser Comte Coustantin Français Volney'in Türk-Rus Savaşı Üzerine Düşünceler adlı kitabıdır.(2)

1) Enver paşa'nın amcası Halil paşa bir Fransız Generaline şöyle demiştir: "Biz Türk gençleri çocukluğumuzdan beri Fransız terbiyesi aldık, Fransızca'yı ana dilimiz gibi benimsedik. . . size bir şey sormak istiyorum, Fransız gençliği vatanperverlik demektir. Tu Séras Soldat diye bir kitap vardır. Biz bunu okuya okuya büyüdük . . ."

Halil Paşa, Bitmeyen Savaş, İst., 1972, s. 93.

2) Türk-Rus Savaşı, 1768-1774 savaşı olup, 1774'de yapılan küçük Kaynarca antlaşmasıyla neticelenmişti.

Volney, Türk karakterinin temelini "derin cehalet" ve "özünde saçmalık" olarak niteler. Türkler "kendilerinin dışında her şeye düşman, kendilerini beğenmiş, fanatik" bir millettir. "Son savaşın sonuçları kendilerini şaşırtmıştır, fakat ne bunun nedenlerini anlayabilecek, ne de çarelerini uygulayacak kabiliyetleri vardır. zayıf taraflarını görmeyecek kadar mağrur, bilginin üstünlüğünü anlamayacak kadar cahildirler"(3) der.

Bütün bunlara rağmen, Fransızların elde ettiği bu eski avantajlar nedeniyle Fransızlar yeni Kemalist rejimin sosyal-ekonomik ve politik işlerinde geçmişte olduğu gibi önemli rol oynayabilirdi(4). Çünkü Fransa gelecek için İstanbul hükümetlerinden ve iç isyanlardan bir şey çıkmayacağını anlamış bulunuyordu. Bu hususta Fransa'nın dört yıl önce kabullenmek zorunda kaldığı acı gerçek ortadaydı. buna göre Ekim 1917'de Rusya'da iktidara gelen yeni rejim yöneticileri Fransa'nın Rus Çarlık yönetiminden alacaklarını reddetmiş ve Fransa'yı güç duruma sokmuşlardı. Ayrıca 16 Mart 1921 Türk-sovyet Moskova anlaşması ile M. Kemal'in Moskova'ya hızla kaymakta olması, siyasi açıdan Fransa'yı hayli ilgilendirmişti. Fransa'nın gelecekteki çıkarları çıkmaza doğru gidiyordu. Oysa dış politikada başarının zorlaşmaktan değil, kendi yararına olanı arayıp bulma ve elde tutabilme yeteneğine bağlı olduğu kuramını Fransa iyi biliyordu. Bu nedenle Fransa eski seneto başkanı Franklin Bauillon'u Ankara'ya gönderdi. 13 Haziran 1921'de Türk Fransız görüşmeleri başladı.

3) Niyazi Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma, İst. 1978, s. 82.

4) Fransız sermayesi, Türkiye'deki yabancı sermaye yatırımının yaklaşık % 40'ını (400 milyon Frank) oluşturuyordu. bu sermaye; karayolu, liman, banka, Tütün Rejisi, fenerler yönetimi, elektrik, gaz madenler, ticaret ve sigorta alanlarına yapılmıştır. Ayrıca Fransa'nın Türkiye'de Ortaöğretim Okulları vardı. İstanbul, Edirne, Karaağaç, Gelibolu, İzmir, Bursa, Eskişehir, Manisa, Konya, Mersin, zonguldak, Samsun, Giresun, Trabzon, Ankara, Sivas ve Amasya'da bulunan ve Fransız devleti kuruluşlarıncı yönetilen bu okullara Fransız hükümeti para yardımı yapıyordu. türk Hükümeti 1923'te Türkçe dersini zorunlu kılmış, bunu 1925 yılında tarih ve coğrafya dersleri izledi. 1926 senesinde çıkarılan Özel Okullar Yönetmeliği gereğince Türk Makamlarına denetim yetkisi tanınmıştı. lozan'dan sonra da Fransız okulları İstanbul'da Saint Joseph, saint Michel, saint Benois, Notre Dame de Sion, Saint Pukherie İzmir'de de yalnız Saint Joseph Erkek Orta Okulu kaldı. Bkz.: Robert Mantran, Les Ecoles Française en turqui 1925-1931, Paris, 1983, s. 179-189.

Fransız görüşmeci, prensipler üzerinde münakaşa etmenin zorluğunu açıklayarak Sévr anlaşmasının bir emrivaki olarak mevcut olduğunu söyledikten sonra, Londra'da Bekir samî Beyle Mösyö Brian'ın yaptıkları anlaşmayı esas alarak bu anlaşma içeriği ile Misâk-ı Milliye aykırı olan noktalar üzerinde müzakerede bulunmanın isabetli olacağını bildirdi. Bu teklifin de haklı olduğunu doğrulamak için Londra'ya giden Türk Heyeti'nin Misâk-ı Milli'den söz etmediklerini misâk-ı Milli'nin, Avrupa'da değil İstanbul'da bile onaylanmadığını söylemiştir.

Mustafa Kemal Paşa da verdiği cevapta "Yeni Türkiye her bağımsız millet gibi hukukunu tanıtacaktır. Sevr Andlaşması Türk Milleti için o kadar meşum bir idam kararnamesidir ki, onun bir dost ağzından çıkmamasını talep ediyoruz ve telaffuz etmek de istemiyoruz. Sévr Andlaşması'nı beyninden çıkarmayan milletlerle itimat esasına dayalı anlaşmalar da yapmıyacağız, demişti" (5). Bunun üzerine Franklin Bouillon Misak-ı Milli'yi okuyup anlamak için süre istemiş sonra tekrar görüşmelere geçildiği zaman misâk-ı Milli'nin kapsamı ve kapitülasyonların lağvı ve tam bağımsızlığın anlamı üzerinde konuştu. Oysa M. Kemal Paşa tam bağımsızlığı şöyle dile getiriyordu. "Siyasi, malî, iktisadî, adli ve askerî açıdan hiç bir devlete taviz vermemek, bunların herhangi birinde istiklâlden mahrumiyet, millet ve memleketin hakiki anlamıyla bütün istiklâlinden mahrumiyeti demektir" diyordu. Franklin bouillon'da verdiği cevapta bu isteklerin gerçekleşmesinin zaman meselesi olduğu kanatını belirtti. Görüşmeler kesildi ve Fransız müzakereci, Türk-Yunan çatışmasının neticelerini gözetmek için memleketine döndü.(6)

b) Sakarya'dan Lozan'a Kadar İlişkiler :

kemalistler 13 Eylül 1921'de Sakarya'da Yunan kuvvetlerini mağlup edip geri çekilmeye zorlayınca , Fransa Hariciyesi gelecek için Türkiye'de Ankara'ya dayanmaktan başka çare kalmadığını zaten pek yakında Yunanlı'ların Anadolu'dan çıkarılacağını anlamakta gecikmedi. Fransız hükümeti Türkiye B.M.M. Hükümeti ile bir anlaşma yapmaya karar verdi. Bu ortamda Kemalistler de bir kısım isteklerinden geçici bir süre için vaz geçerek, sırf İngiltere ve Yunanistan'ı

5) M. Kemal, Nutuk, Ankara, 1927, s. 384.

6) M. Kemal, a.g.e., s. 386

yalnız bırakmak için anlaşmaya yanaştılar.

20 Ekim 1921'de Türk-Fransız anlaşması imza edildi.

Bu anlaşma ile Türk tarafı, Fransa hükümeti'nin Fransız sermayedarların TBMM Hükümeti ile ekonomik ve mali ilişkiler hususunda görüşmelerine izin vermesini arzularken; Fransa tarafı da Türkiye'nin bağımsızlığı ve egemenliği esas olmak üzere tüm sorunları dostça çözümlenmek için çaba sarf edeceğini ve iki ülke arasında geçmişteki sıkı ilişkileri yeniden kurup geliştirmeyi istiyordu (7).

Yalnız bu anlaşma itilâf devletleri arasındaki tesanüdü bozan anlaşmazlığın tohumlarını atmıştır. Bu tohumlar, Kemalistler'in yararına idi. Milliyetçiler bu tohumu büyütme ve yeşertme için devamlı ve dikkatli bir şekilde çalıştı. Hele 1922 yılında Yusuf Kemal (Tengirşek) ve Fethi (Okyar) beyler Paris'e resmen ziyaretleri esnasında Fransa'ya birçok vaatlerde bulunmuşlardı. Ankara Anlaşması'nın bazı maddelerinin yürürlüğe konulması denetimlerini yapmak amacıyla General Gauraud'u temsilen Haziran'da Ankara'ya gelen Albay Mausin'e bütün imkanlar sağlandı. Fakat bu Albay Gerçekten Fransa Hükümeti'nin gayri resmi temsilcisiydi. Ankara Hükümeti de buna mukabil Ferit (Tek) Bey'i Paris'te bulunduruyordu.

Ankara Hükümeti'nin dostluğu samimiydi. Bu sebeple 1922 yılı boyunca M. Kemal Paşa'ya destek verdi (8). Fransız yazarlarının İstanbul'u ziyaretleri esnasında Türkler tarafından kendilerine gösterilen ilgiden fazlasıyla etkilendiler. Hatta, yazar Claude Farrère'in Mustafa Kemal Paşa ile İzmir'de görüşmesi sağlandı. Buluşmanın bir gemide yapılması için oraya bir Fransız harp gemisi gönderildi. Daha sonra, önce Fransa'nın İstanbul Yüksek Komiseri General Pellé sonra da M. Franklin Bouillon M. Kemal Paşa ile İzmir'de buluştular. Bunun amacı Fransa'nın iyi niyetini Kemalistler'e göstermekti. Fakat asıl amaç, Fransa'nın Kuzey Afrika'daki Müslüman kolonilerinde karışıklık çıkarmasından çekiniyordu. Hatta, Türklerin düşmanlığını çekmemek için, gururun incinmesini sineye çekmeye, hangi boyutta olursa olsun horlanmaya bile hazırды.

7) İsmail Soysal, Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, I. Cilt. 1920-1945, Ankara, 1983, s. 49.

8) İsmet İnönü, Hatıralar, Cilt II, Ankara 1987, s. 23. 28 Eylül'de Franklin Bouillon, bir Fransız harp gemisi ile İzmir'e geldi. Franklin Bouillon Türkler'e dostluk gösteriyor ve yapılacak sulh için umut veriyordu.

Fransa'nın Ankara'ya yaptığı kur, ona fazla yarar sağlamadı. zira Kemalistler'in belli bir dünya görüşü vardı. Dostluğun soyut değil somut olmasını istiyorlardı. Nitekim 9 Eylül 1922'den sonra Ankara'nın, İzmir ve Mersin'deki Fransız kuruluşlarına takındığı tavır, Fransızların gözünü ciddi bir şekilde açtı.

Fransa Hükümeti, Ankara'nın kendi müesseselerine karşı menfi tutumunu değiştirmedikçe, Lozan'da Fransız desteğinin kendilerine verilmiyeceğini zorunlu olarak Ankara'ya ihtar etmek zorunda kaldı. Bunu, Türkler, Fransa'nın politikasının değişip aleyhlerine döndüğü şeklinde nitelediler. Böylece 1922 senesinin sonlarına doğru Fransız sevgisi Türklerde azalmaya yüz tutmuştur (9).

20 Kasım 1922'den önce, İsmet Paşa Türk Sulh Baş delegesi olarak Paris'te Fransa Başvekili Artridis Poincare'yi ziyâet ederek görüş alışverişinde bulunmuştur. Mösyö Poincare; "Sulhun yapılacağı, sulh için şartların elverişli olduğunu, herkesin sulh arzusunda ve kararında olduğunu belirtmiştir"(10). Fakat Fransızlar kapitülasyonlarda ısrar ediyordu. Zaten Lozan'da malî iktisadî komisyonları Fransa koordine ediyordu. Düyunu Umumiye kuponları ve imtiyazlı şirketler üzerinde Fransızlar gayet sert ve dikkatli davranış içerisindediler. İtalya ve İngiltere'de bunları destekliyordu. Çünkü bunların hepsinin Türkiye'de şirketleri vardı. İstanbul Hükümetleri bu şirketlere 1914'ten evvel bir takım haklar vermiş, imtiyazlar tanımıştı. Fransızlar bunların tamamen kaldırılmamasını arzu ediyorlar, yeni iktisadî şartlara göre durumlarını daha müsait hale getirerek devam ettirmeyi hedefliyorlardı(11) Bu isteklerini bilhassa Fransızlar bazen alenen bazen de diplomatik hünerlerle gerçekleştirmeye çalışıyorlardı. Fransızlar BMM Hükümeti ile asker olarak temas ettiler. Bir vaziyet çatalı olursa, kontrol kimin elinde ise, kontrol eden kudret sahibiyle temas ederler, onu darıltmadan iktisadî, malî, politikalarını sağlamaya çalışırlardı (12). yine aynı yolu denediler. Fransızlar, Osmanlı devlet borçları ve dış yatırımlarda yüksek payı olan bu

9) PRO. F.O. 371/E 10937/44/25 Annual Report 1922, henderson'dan Lord Curzon'a 7 Kasım 1923.

10) İsmet İnönü, a.g.e., s. 51

11) İsmet İnönü, a.g.e., s. 141

12) İsmet İnönü, "Devlet kurucusu Atatürk", Belleten, Sayı : 204, Kasım 1988, s. 788.

ülkenin mâli, iktisâdî hükümler konusunda esaslı bir şekilde direnmişlerse de Türklere karşı yumuşak davranıyorlardı. Lâkin genel olarak elle tutulur bir şey elde ettiklerini de söylemek hayli güçtür (13).

c. İskenderun Sorunu :

Lozan Andlaşmasından sonra, Fransa, Orta Doğu ile bilhassa Suriye'nin mandaterliği meselesiyle uğraşıyordu (14) Bu sebeple Quai D'orsay, Türkiye'deki Fransızlara çok az destek veriyordu. Fransa böyle yapmakla Suriye ve bilhassa İskenderun üzerindeki endişelerinin Ankara'yı da kızdırmamak suretiyle hafifletiyordu (15). Hatta Suriye'deki Fransız Yüksek Komiseri tarafından 10 Ağustos 1921'de İskenderun'da özel bir yönetim uygulanacağı hükmü açıklandı. Yalnız İskenderun'da yürürlükte olan kanunlar Halep'dekilerle aynı olacaktı. İskenderun Sancağı Halep Temsilciler Meclisinde temsil edilecekti. Bununla birlikte İskenderun'daki Mutasarrıf Vali gibi yetkilere sahip olacaktı. Sözgelimi, oranın yönetiminden direkt olarak sorumlu olduğu gibi, müstakil bütçe hazırlama yetkisine de sahip olacaktı. Ayrıca İskenderun'da Arapça ve Fransızca'nın yanısıra, türkçe'ye resmi dil eşitliği verilecek, bu Halep Devlet Temsilciler Meclisin'de de geçerli olacaktı.

Aralık 1924'te, Halep ve Şam'ın Suriye devletini meydana getirmek için birleşmesi İskenderun Sancağı'nın durumunu etkilemedi.

1925'te Fransa, Suriye'de büyük sıkıntılarla karşılaştı ve Yüksek komiserini değiştirmek zorunda kaldı. Göreve başlayan Yüksek Komiser M. De Jouvenel hemen liberal bir politika güdeceğini ilân etti. Bu da Suriyeliler arasında olduğu gibi, İskenderun ve Antakya milletvekilleri arasında kendi kendilerini yönetme ümidini artırdı. Hatta 1926 yılının sonlarında Antakya ve İskenderun milletvekilleri Suriye'den tamamen ayrılarak Fransız Yüksek komiseri himayesine girmek istediler. Kendi temsilciler meclisini kurup, topraklarının bağımsızlığını ilân edip bir anayasa da hazırladılar. Fakat yürütmede başarılı olamadılar. Bağımsızlık bildirisini geri aldıkları gibi, Suriye merkezi yönetiminin dışında kalmak şartıyla Suriye

13) Sina Akşin, Lozan'ın 50. yılına Armağanı, İst. 1978, s. 65.

14) TBMM Gizli Zabıt Ceridesi, Cilt 3, Ankara, 1985, s. 1154.

15) Yuluğ Tekin Kurat, Elli Yıllık Cumhuriyet'in Dış politikası 1923-1973", Belleten, Cilt 3, Sayı 153-156, Ankara 1975, s. 267.

birliği içerisinde kalmayı kabul ettiler. Huzursuzluk vardı; Fransız yetkililer tarafından özel ilgi gösterilmesine rağmen, Türkiye-Suriye sınırında sık sık olayların kmasına engel olunamadı. Türk eteleri arkası kesilmeyen gerilla harbinin burada başarı ile sürdürüyorlardı (16).

Hattâ, Diyarbakır civarına kadar gelmiş olan taarruz çeteleri görülmüştür. Karaköprü olayı, Mardin ve Diyarbakır arasında olmuştur. Huduttan geçen eteler, Diyarbakır yakınına kadar gelerek Diyarbakır'a baskın yapmaya yeltenmişlerdi (17).

Bu olaylar üzerine, politikada ve yüksek bürokraside seçkin bir kariyere sahip olan M. Albert Sarraut, Mayıs 1925'de Türkiye'ye Fransa büyükelçisi tayin edildi. Uzun zamandan beri elçiliği idare eden maslahatgüzar M. Jesse Curely'in görevi sona erdiği gibi, Ankara'da ne görevle vazife yaptığı saptanamayan General Mausin de görevden alındı. Lâkin Paris'te uzayıp giden tahvillerin ödeme usul müzakereleri ve Temmuz 1925'te Suriye'de çıkan isyan Fransa'nın Ankara elçiliğini olumsuz yönde etkilediği gibi Fransa hkmetinin de elini kolunu bağladığından, Türkiye'ye serbest hareket etme imkanı sağladı.

Yılın sonuna doğru, M. Sarraut azimkâr bir şekilde her ne kadar Türklerin teveccühünü kazanmak için ikametgâhını uzun bir süre kalmak için Ankara'ya taşıdıysa da, ülkesini etkileyen bu önemli sorunu zemedi.

Osmanlı Devlet Borçları denmesi müzakereleri, fasıllalı olarak Paris'te yılın sonuna kadar sürdürüldü.

16) Bu olayları çıkaranları, türkiye'den Suriye'ye iltica etmiş olan eski siyasi olayların elebaşıları idiler. Bunlardan cemil Paşazadeler gibi bir takım kimseler, Cumhuriyet'in ilk zamanlarında her vesileden istifade etmeye kalkışmışlardır. Bunlar Milli mücadele'de kemalistlere karşı cephe almışlardı. milli Mücadele zaferle bitince Suriye'ye kaçtılar. Aslında Türk olan bunlar, feodal bir sistemden gelmişler, köylerinde bulunan halkın hakimiyetini devlet nezdinde siyasi şekilde değerlendirmeye almışlardır. Bkz. İsmet İnönü, a.g.e., s. 270-271.

17) İsmet İnönü, a.g.e. s. 271.

Genel olarak Fransa Hükümeti dış politikada İngiliz Hükümeti politikası doğrultusunda hareket etti. Musul meselesi üzerinde türk İngiliz anlaşmazlığı doruğa çıktığı zamanlarda ve ciddi karmaşık olaylarda Türklerin paris'ten destek kazanmayacaklarını M. Sarraut Türk Hükümet yetkililerine açıkca belirtti. Yalnız Halep üçgeni tarihiyle Türkiye'nin kendi doğusuna aşırı miktarda askeri takviye malzemesi taşımaya, Fransa göz yumduğu gibi, gizlilikle durumunu idare etti.

Zira Fransızlar, mahalli zorluklara karşı hassastılar (18). Çünkü Türkler her an olay çıkarabilirlerdi. Bu da Fransa'nın Suriye'deki durumunu güçleştirecekti. Zaten 1925 yılında General Sarrail zamanında Suriyeliler, Fransız yönetimine karşı yer yer isyan edince, Fransız hükümeti Türkiye ile sınır işlerini bir an önce düzene koymak istiyordu. Lozan Andlaşması'nın 2. maddesi de buna amirdi (19). 20 Ekim 1921, Ankara Andlaşması'nın 8. maddesi uyarınca bir karma komisyon kurularak bunun bir ay içinde işe koyulması beklenirken, Türk-Fransız ilişkilerindeki dostluk havasının iniş-çıkış göstermesi sonucu 10 Eylül 1925'te toplanabildi. türk delegesi Suriye hududunun güney kısmındaki bazı köyler üzerinde eskiden anlaşmaya varıldığını ileri sürünce komisyon toplantısından bir netice alınamadı. İddiaları değerlendirmek için tekrar bir komisyon kuruldu. Fakat bu sırada M. De Jauvenel Suriye'ye Fransa Yüksek Komiseri olarak atandığı zaman, Türkiye-Suriye (20) ilişkileri memnuniyet verici değildi. O, bunun için Ankara'yı şahsen ziyaret ederek ilişkileri düzeltmek kararını verdi. M. De Jauvenel'in Ankara'yı ziyarete 18 Şubat 1926'da bir anlaşma hazırlanması ile sonuçlandı.

18) F.O/371/E 4706/44/11, Turkey Annual deport, 1925, M. Hoare'dan Sir Austen Chamberlain'e, 11 Ağustos 1926.

19) M. Cemil, Lozan, Cilt II. İst., 1933, s. 585.

20) Suriye'de "Sami İrk" çoğunlukta ise de, bu karışık millet içinde hâlis Araplar da çoktu. Gerçek Suriyeli yaman bir tüccar müteşebbis ve efendi bir kişidir. Suriye'de; "Türklerin ayak bastığı yerde yüz yıl ot bitmez" diye atasözü vardı. Bu nedenle Türklere iyi gözle bakıyorlardı. Bkz. Liman Fon Sanders, türkiye'de 5 yıl, İst. 1968. s. 266.

Hazırlanan sözleşme metni doğrudan doğruya imza edilip parafe edilmesiyle yetinilmesinin nedeni o sırada Türkiye ile İngiltere arasında başgösteren Musul uyuşmazlığıdır. Çünkü parafe edilen Türk-Fransız sözleşmesinin birinci maddesinde, taraflardan herbiri üçüncü bir devletin saldırısına uğrarsa, ötekisinin tarafsız kalacağı belirtiliyordu ki Musul için Türk-İngiliz savaşında Fransa'nın tarafsız kalması gerekecekti. Oysa Avrupa işlerinde İngiltere ile uyum içinde yürümekte maddi çıkarı olan Fransa, Musul uyuşmazlığında İngiltere'ye desteğini kanıtlamak durumunda iken, Türkiye'ye siyasi destek vermediğini göstermesi gerekiyordu. Bu yüzden, Fransız hükümeti parafe edilen sözleşmenin imzalanması için, Musul konusunda başlayan türk-İngiliz görüşmelerinin ilerlemesini beklemişti. beklenen gelişme az sonra gerçekleşince, sözleşmede Musul Andlaşmasından beş gün önce 26 Mayıs 1926 tarihinde Ankara'da Dışişleri Bakanı Tefvik rüştü (Aras) ile Fransa Büyük Elçisi Albert Sarraut arasında imzalandı (21). Buna göre iki ülke arasında kardeşlik ve iyi komşuluk münasebetlerini sürdürmeye kararlı oldukları belirtiliyor. Suriye Mandası, Fransa ve Türkiye arasındaki bütün anlaşmazlıklar "hakem" usulüyle çözümlenmeyi karar altına alıyordu (22). Ayrıca iki ülke daha ileri giderek, bu anlaşmayı imza eden devletlerden birine dışarıdan saldırı olursa, diğeri tarafsız kalacağını taahhüt ediyordu. Sınır olaylarını önlemek için bu anlaşmaya özel bir protokol eklendi. Buna göre, sınır olayları karşılıklı önlenecek huduttan geçen, Bağdat demir yolundaki karşılıklı haklara saygı gösterileceği gibi, Fırat ve Kuvaik(23) nehirlerinin suyunu tanzimini de hükme bağlıyordu. Ayrıca bu anlaşmanın ikinci maddesi, 20 Ekim 1921 Ankara Andlaşması'nın sekizinci maddesinin yürürlükte olduğunu teyid ediyor, Kilis ve Payas'ı

21) F.O. 371/E 633/44/66 Turkey Annual Report 1926, Sir George Clerk to Austin Chamberlain 31 Ocak 1927.

22) Elizabeth Manroe, Britain's Moment in the Middle East, 1914-1956. London, 1965, s. 66.

23) Bunun kaynağı Antep'deki 500-600 metre yükseklikteki yakın dağdan doğan balık suyudur. Suriye Fransa'ya geçince; Antep'liler suyu kesmişlerdi. Halep ve etrafındaki yeşillikler kuruduğu gibi, Halep uzun bir süre içme suyu sıkıntısı çekmiştir. Sonradan Fırat nehrinden bir kol getirilerek susuzluk giderilmiştir.

Türkiye'ye bırakıyordu. Yalnız burada Türkiye'nin İslahiye'den Nusaybin'e giden tren hattının Türkiye de kalacak şekilde hudut tashihi yapılması, yani kadim yol iddiası hükme bağlanamadı. Bu iddiayı incelemek üzere, karma hudut komisyonu 1926 senesi Kasım ayı sonuna doğru Danimarkalı General Ernest başkanlığı altında çalışmaya başladı(24).

Lâkin 1926 yılında Türk-Fransız ilişkilerini etkileyen önemli bir olay oldu. 2 Ağustos 1926 senesinde Fransa'nın Messageries Maritimes'in Lotus isimli yük gemisi (Bozkurt) adlı bir Türk şilebi ile Midilli adası açıklarında uluslararası suda çarpıştı; Türk yük gemisi battığı gibi bazı mürettebatın ölümüne de sebep oldu. "Lotus" İstanbul'a gelince geminin kaptanı teğmen Demaus "ihmal" suçuyla Türk yetkili makamlarınca yakalanıp tevkif edildi. Fransa elçiliği kaptanının yargılanmasına karşı çıktı. Kaptanın kefaletle tahliyesini istedi. 1926'da kabul edilen Türk Ceza kanunu'nun bu hususta açıklık getirmediğini ileri sürerek, bu yargılamayı devletler hukuku prensiplerine aykırı buluyordu. zira olayın uluslararası sularda vuku bulduğunu iddia ediyordu. Diğer taraftan iki devletin basını heyecanını doruk noktasına çıkardı(25).

Bu arada iki devlet yetkilileri durumu Lahey Adalet Divanı'na götürmeyi kararlaştırdılar. Bununla birlikte iki devlet arasındaki ilişkilerde soğukluk başladı. Paris gazeteleri bunu bahane ederek Yeni Türkiye Cumhuriyeti hakkında açık ifrat derecesine varan makalelerle saldırıya geçmişlerdi(26). Diğer taraftan 4 Ocak 1927'de Lotus-Bozkurt davasını Lahey Adalet Divanında incelenmek üzere her iki taraf başvurdu. Durumu inceleyen Adalet Divanı, kaza sırasında Lotus kaptanı Teğmen Demaus'un, Türk yasalarına göre yargılanmasının uluslararası hukuka aykırı olmadığını, hatta 24 Temmuz 1923 Lozan barış Andlaşması'nın 15. maddesindeki oturma, ticaret ve yargılama şartlarına uygun olduğunu kabul ederek, Teğmen demaus adına talep edilen hasar tazminatı iddiasını reddetti. Ayrıca bu yargıçların çoğunluğunun fikrine göre, uluslararası hukukta bu çarpışma durumu ile ilgili bir hükmün olmadığını onun için böyle durumların tamamen o devletin hakimiyeti altında bulunan yerlerin kanunlarına göre

24) *Annual Report 1926*, s. 7

25) M. Muhtar Çağlayan, *Türk Ceza Kanunu*, İst., 1969, s. 51 Bir yabancı şahsı hürriyeti tahdit eden bir cezayı müstelzim cürmü ecnebi memleketle Türkiye'nin veya bir Türk'ün zararına işlediği ve kendisi Türkiye'de bulunduğu takdirde Türk Ceza Kanunu mucebince ceza görür. Fakat bu cezanın üçte biri indirilir. Ölüm cezası yerine yirmi sene ağır hapis cezası tatbik olur. Ancak bu bapta takibat yapılması Adliye Vekli'nin talebine veya zarar gören şahsın şikayetine bağlıdır.

26) *Annual Report 1926*, s. 7

yürütülmesi kararı Mahkeme Başkanının lehte oyu ile oyçokluğu ile alındı. Yalnız mahkeme üyelerinden birisi olan Lord Finlay Moore Türk ceza Kanunu'nun 6. maddesine şiddetle muhalefet etmişti. Lord Finlay ileri sürdüğü iddiaya göre : "Herhangi bir devlet kendi hükümlerini hudutları dışında ve bilhassa uluslararası sularda bir suç işlenirse, kendisinin yargılayabileceğini kabul etmesi yeni bir şeydir. Daha önce böyle bir örnek yoktur. Yalnız bir hal müstesnadır; o hükümet karşı tarafla bununla ilgili bir anlaşma yapmışsa uygulamakta sakınca yoktur" diyordu.

Türk Adalet Bakanı, Lahey'den dönünce kendisine büyük bir kabul merasimi uygulandı. Çünkü Frenk mahkemesinin Türkler lehine verdiği karara çok kimse şaşmıştı. Hatta Hollanda'daki Türk büyük elçiliğinde çalışan Nusret bey, Adalet Bakanı'nın trenle Hollanda'yı terkederken dile getirdiği türk başarısını ögen sözlerden de anlaşılacaktır. Fakat bu karar Fransa'da Fransız prestijine indirilen bir darbe olarak yorumlandı. Önde gelen denizcilik kuruluşları bu durumlarla ilgilenecek devlet mahkemelerinin yetkilerini asgariye indirecek düzenlemelerin yapılması için Fransa yetkili kurumlarının harekete geçmesini tavsiye ediyorlardı (27).

Bu olayın dışında Ankara'nın güttüğü milliyetçi yöntemlerden ve idareden Fransa'nın ticari çıkarları kötü şekilde etkilendi. Fransa elçiliği Türkiye'ye karşı haklarını korumada oldukça toleranslı davranmıştır. Zira, İtalya Suriye mandasını ele geçirmek için ciddi gayretleri sarf ediyordu. Diğer taraftan, Türkiye-Suriye hududunu belirleme çalışmaları yavaş yavaş ilerliyordu. Türkiye Güney-Doğu hududu hususunda çok dikkatli idi. Zira İskenderun sancağı'nın Küçük Asya içerisinde kalacak şekilde hudut düzenlemesine büyük önem veriyordu (28).

Bundan dolayı Türk-Fransız ilişkileri 1928 yılı boyunca Suriye sınır sorunu üzerinde odaklaşmıştı. Problem çözülmediği gibi, iki devlet arasındaki iyi ilişki kurulmasını da engelledi. Zira tarafsız hudut komisyonu başkanı Danimarkalı General Ernst'in verdiği tarafgir hakemlik kararı bu olaya sebep olmuştur. Türkiye Suriye sınırının Nusaybin ile Cizre arasından geçen kadim yolun olmasını isterken Fransa daha da doğudan geçmesini istiyordu.

Hudut tashih Komisyonunun Türk ve Fransız üyeleri "Kadim Yol" üzerinde mutabakat sağlayamayınca, meseleyi komisyon Başkanı

27) PRO., F.O. 371/1149/11, Turkey Annual Report 1927, George R. Clerk Sir Austinn Chamberlain, 5 Mart 1928.

28) Turkey Annual Report 1927, s. 12.

Ernst'e havale ettiler. O da tercih hakkını Fransız delegeleri lehine kullandı. Fakat Türkiye "bu kararı vermede başkanın yetkisi yok" diyerek kabul etmediği gibi Dışişleri Başkanı Tefik Rüştü Bey, başkana telgraf çekerek, komisyonun vazifesinin bilir kişilik yapmak olduğunu kararın 20 Ekim 1921 Ankara Anlaşması'ndaki ek protokole ve onun ruhuna aykırılığını ileri sürerek başkanı protesto etti.

Türkiye'yi bu meselede, yüzeysel görünüş dışında, daha çok askeri ve politik etkenler etkiliyordu. Hudut Kadım yol kabul edilirse; 20 Türk köyü, Türkiye'nin eline geçecek, böylece Cizre'nin kuzeyindeki Kürt yöresi ile Cizre arasındaki ulaşımı kesip aynı zamanda Fırat nehrinin Irak tarafındaki düz alana Türkiye'nin ileride Irak'a çıkışını kolaylaştıracağı için, hududu kendi isteği doğrultusunda tayin edilmesinde büyük azim ve ısrar gösteriyordu. (29). Politik açıdan ise Suriye'deki Fransız mandası sona erince Suriye'nin de dahil olacağı Orta Doğu Blokunu Türkiye oluşturmak istiyordu.

Buna ilaveten Türkiye stratejik bir sınır oluşturarak zahiri bağımsız bir Suriye Devleti üzerinde nüfuzunu kullanmayı gözönünde bulunduruyordu.

Tefik Rüştü Bey kararlaştırılan sınırı Türkiye'nin kabul etmeyeceğini, Fransa'ya tekrar bildirdi. Ancak üçlü bir görüşme ile yani Türkiye, Fransa ve yarı bağımsız Suriye, İskenderun'un ya tampon bir devlet yada özel bir rejimle yönetilen statüyle idare edileceğini protokolle kabulüne kadar Suriye sınırının belirlenmesini istemiyordu (30).

Olaylar kendi akışı içerisinde ilerlerken, Fransa 1928 yazında M. de Charberlain'i elçi olarak atadı. İstanbul'a elçinin varışı Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın, Ankara'dan İstanbul'a yaz tatili için geliş gününe tesadüf etti. Lâkin, Gazi ne onu İstanbul'da ne de onun Ankara'ya hususi olarak gelip görüşme isteğini kabul etti. M. De Charberlain, Türkiye'de uzun süre itimatnamesini veremedi, yeni elçi

29) Aslında General Ernest'in kararında yer alan hattın, güneyinde Türkiye yasal olmayan sınıra sahipti. Türkler bu hattın daha kuzeye çekilmeyi istemiyorlardı. zira burada Fransızların desteklediği Hoca Osman Ağa çetesiyile Türk çeteleri arasında devamlı çatışma vardı.

30) PRO. F.O. 371/906/44/10, turkey Annual Report 1928, George R. Clerk'ten Sir Austen Cherberlain. e 6 Şubat 1928.

olarak tanınmaya kadar boş vaziyette kaldı. Mamafih bu soğuk duştan dolayı cesaretini kırmadı. Nihayet Reiscumhur büyük elçiyi itimatnamesini vermek için huzura alınmasına izin verince, elçi Türkleri okşayacak kalpten gelen bir konuşma yaptı. Hemen arkadından da, Ankara'nın Türkiye'nin kalbi olduğunu, Fransa elçilik binasının vakit geçirilmeden orada inşa edilmesi gerektiğini, İstanbul Gazetelerine açıkladı. Ayrıca iki ülkenin ilişkilerine kalplerden bazı sevecen duyguların yansımaları gerektiği hissini gizliyemedi. Bir ara elçinin samimi yaklaşımına Gazi ve Türk basını aynı şekilde cevap verdi. Lâkin, sınır meselesi üzerinde tekrar ciddi görüşmeler başlayınca; ses tonu hemen değişti. Zira M. De Charberlain General Ernst'in çizdiği huduttan bir inç bile sapma yapılmıyacağını, bu konuda taviz verilmeyeceğini açıklamıştı. Fakat yine de Nusaybin'e yakın bazı köylerin düzenlenmesinde küçük imtiyazlar verme ihtimalinden de bahsetmişti. Buna karşın Türk tarafı ise ısrarlarından en ufak bir sapma yapmıyordu. Fransa'nın inatçılığı Türkler tarafından farkedilince, türk basını Fransa'ya ve Fransız kuruluşlarına karşı sert bir kampanya başlattı. Basın sınırdaki olaylar için Allah'ın şahitliğini gösteriyordu. Çünkü sınırın Suriye tarafından türk tarafındaki Türkler baskınla devamlı taciz ediliyordu (31). Neticede her iki ülkenin mahalli yöneticileri bir toplantı yaparak hudut bölgesi kontrol sorununu gözden geçirmek için karma bir komisyon kurdular. Yine de temel sorunda tam bir çözüm olmadan 1928 yılı sona erdi.

1928'de önemli bir olay oldu. Fransa Doğu Akdeniz'de egemen ve ayrıcalıklı durumunu yılların bir alışkanlığı olarak sürdürmek istiyordu (32). Lâkin, 24 Temmuz 1923 Lozan Barış Andlaşması'ndan sonra, Türkiye'nin kendileriyle ister istemez ayrıcalıklı ekonomik işbirliğine döneceğine inanmışlardı. Ancak bu böyle olmayınca, gerilemekte olan Türk Fransız ticaret ilişkilerine çare aramaktan çok, Türkiye'deki mâl ve para varlığını korumak peşine düşmüşlerdi. Bu varlığın en önemli bölümü, Osmanlı Devlet borçları idi. Lozan Andlaşması'yla Türkiye'ye düşen pay toplam borcun % 67 'siydi. Bu da

31) Helap'teki İngiliz Konsolosluğu, 1928 yılı yaz boyunca huduttan Suriye tarafından haydutluğun dikkate değer bir şekilde arttığını Hariciye Bakanına gönderdiği raporlarında bildirilmiştir. Bkz. Turkey Annual Report 1928, s. 11.

32) Peter Mansfield, Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası, Tercüme eden, Nuran Ülken, İst., 1975, s. 119.

SONUÇ

Fransa-Türkiye ilişkileri Kanuni Sultan Süleyman zamanında başladı. Dört yüz yıllık siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkiler, Fransa'nın lehine, Türkiye'nin de aleyhine gelişmiştir. Hatta, Türkleri Arapların binbirgece masallarından öğrenden Fransız aydınlar, Hristiyan gezginlerinin gözlemleriyle bunu birleştirerek Türkleri Dünya'ya kötü yanlarıyla tanıtmışlardır.

Birinci Cihan Harbi esnasında gizli andlaşmalarla Osmanlı Devleti'nden her ne kadar büyük pay almışsa da; bu pay onların istek ve arzularını karşılamaktan çok uzaktı.

Büyük savaştan sonra, her yönüyle yıpranan Fransa, 1919 ve 1920 yıllarında Anadolu'da bazı yerleri ele geçirmek için yerel Ermenilerle, işbirliği yapmıştı. Fakat önce Maraş ve sonra da Adana'da Kemalistler'den darbeyi yiyince durum değerlendirmesi yaparak Anadolu'dan pay almaktan vazgeçmiş yavaş yavaş Ankara ile işbirliği yapmak için zamanlamayı beklemiştir. Sakarya Savaşı'ndan sonra da kendisi için zamanlamayı uygun gördü. Zira Osmanlı Devlet Borçlarından en büyük alacaklı ve Türkiye'deki en büyük yatırımcı olarak, onun Türkiye'yi ayakta ve canlı tutmak menfaati devreye girmişti. Ayrıca Türkiye'nin Sovyetlere fazla yaklaşmasını da istemiyordu. Zira Ankara kendisini tümünden Rusya'nın kucacağına atabilirdi. Bir de Padişah ve hükümet açık seçik İngiliz yanlıydı. Onun rakibi olan Ankara hükümetini tutmak hem doğal hem de çok daha geniş bir tabanı ve canlılığı olduğu için Kemalistleri tutmak Fransa'nın çıkarıydı.

Mudanya ateşkes görüşmelerinde ve Lozan Sulh Konferansı'nda Türk tezini savunuyor görünümü altında Fransa kendi hak ve çıkarlarını şiddetli bir şekilde savunduğu gibi, itilâf devletlerinin diğer üyeleriyle de dayanışmayı bozmamaya büyük özen göstermiştir.

20 Ekim 1921 Ankara Anlaşması'nın sekizinci maddesini zaman zaman işletmiş bazen de işletmemiştir. Bu Suriye sınırı meselesi dokuz sene sancılı yıllar geçirerek 1930'da kısmen hâl olmuştur. 1936'da tekrar Suriye'nin bağımsızlığı gündeme gelince, Millî Dış Politika güden Cumhurreisi Mustafa Kemal Paşa, Suriye sınırına, yani İskenderun meselesine el attı. İleri görüşüyle askeri gücü ve diplomasiyi birleştirerek 1938'de meseleleri çözümlendi. Lakin yeni

bir vilayet olarak Hatay 23 Haziran 1939'da Anavatana katıldığında Aziz Cumhurbaşkanı katılmayı göremiyerek terk-i hayat etmişti.

Fransa için dostluk kendi iktisadi-Siyasi, malî, kültürel çıkarı sürdürdüğü müddetçe vardır. Aksi takdirde yoktur. Charles De Gaulle'de iktidarı sırasında bunu itiraf etmiştir; Fransa'nın Dostluğuna hiç bir zaman güvenle bakılmamalıdır. Zira fırsatı getirenin ve götüren zaman olduğu ilkesini diplomasi de, Fransızlar hünere bir şekilde kullanmışlardır.

